

the process of sensory information processing are discussed in scientific works on alalia, dysarthria, aphasia. These symptoms are considered in the structure of non-verbal symptoms of speech disorders and have not been presented in the context of the theory of sensory integration in domestic research to date. Most often, the phenomena of auditory hyperreactivity, hyperacusis, tactile hyporeactivity and stereognosis difficulties are considered as symptoms of mental disorders syndromes, as secondary in the structure of dysontogenesis of these children in particular. At the same time, the conclusions of foreign scientists are more often focused on the characterization of the dysfunction of sensory integration of children with speech and language disorders as primary factors that cause a delay in the development of mechanisms for the formation of speech and communication, verbal praxis. The results of the screening investigation of the state of sensorimotor functions of primary school students with speech disorders showed the presence of different symptoms in the state of the auditory, tactile, proprioceptive and vestibular systems. The results of the "Sensory Profile" questionnaire (W. Dunn) confirmed the presence of dysfunctions of varying degrees and showed the predominance of sensory search in these children.

Key words: child with speech and language disorders, sensory integration, dysfunctions of sensory integration.

DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2023.45.10>

УДК 376-056.36:316.614-053.2

I.M.Матющенко

irina-100@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0684-4154>

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ З МЕНТАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

У статті розглянуті теоретичні підходи щодо визначення проблеми соціалізації та адаптації дітей з ментальними порушеннями в інклюзивному освітньому просторі. Доведено, що діти з ментальними порушеннями мають значні труднощі у плані адаптації в нове соціальне середовище, що значною мірою впливає на соціально-психологічну адаптованість дітей зазначеної категорії в нову соціальну групу (клас).

Висвітлено суть поняття, види та механізми соціалізації та адаптації дітей з ментальними порушеннями в загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі. Розглянуто питання включення дітей з ментальними порушеннями в інклюзивний освітній простір в сучасній системі освіти.

Ключові слова: соціалізація, адаптація, діти з ментальними порушеннями, інклюзивний освітній простір.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку спеціальної освіти в Україні передбачає модернізацію системи освіти, в основі якої вирішуються питання соціалізації та адаптації дітей з ментальними порушеннями в інклюзивному освітньому просторі.

У свою чергу, соціалізацію необхідно розглядати як необхідну передуму розвитку людини в суспільстві, завдяки якій відбувається формування особистісних якостей та набуття соціального досвіду та соціальних відносин. Процес соціалізації передбачає певні етапи пристосування дитини, у тому числі в інклюзивному освітньому просторі: адаптацію дитини з ментальними порушеннями до шкільних умов (групи, класу) відповідно до норм і вимог середовища. Варто зазначити, що успішний перебіг процесу соціалізації дитини з ментальними порушеннями має забезпечуватися педагогічними засобами впливу, а саме через спеціально організований навчальний процес, методи та принципи навчання.

Аналіз досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури І.Бех, А.Колупаєва, В.Коваленко, В.Синьов, О.Таранченко, І.Татьянчикова, О.Хохліна, М.Шеремет, Червонна Т. та ін. під соціалізацією слід розуміти процес інтеграції людини в соціальну систему загалом. Процес соціалізації варто розглядати як входження індивіда в нове соціальне середовище (спільноту), що відбувається за допомогою засвоєння та оволодіння загальноприйнятими в ньому соціальними нормами, правилами поведінки та цінностями, які дозволяють йому ефективно функціонувати в суспільстві.

У цілому, соціалізація розглядається нами як необхідна передумова в життєдіяльності будь-якої людини, що включає в собі засвоєння, знань, умінь і навичок, необхідних для подальшої успішної адаптації у соціумі.

Вчені стверджують, що сучасний стан розвитку спеціальної освіти та Нової української школи потребує сприяння новим підходам у плані соціалізації та адаптації дітей з ментальними порушеннями в інклюзивному освітньому просторі. Оскільки окреслена категорія дітей має значні труднощі у плані їх соціалізації та адаптації до нових умов навчання та включення в нову соціальну спільноту (групу, клас).

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні поняття «соціалізація дітей з ментальними порушеннями» та окресленні особливостей її прояву у дітей зазначеної категорії в інклюзивному освітньому просторі.

Виклад матеріалу дослідження. Під соціалізацією розуміється багатовекторний процес встановлення зв'язків людини з оточуючим світом, який обумовлений переумовами – біологічними та соціальними, що передбачають:

а) оволодіння практичними знаннями та навичками, спілкування у соціальній спільноті, соціальне пізнання;

б) засвоєння норм та правил соціальної взаємодії (права та обов'язки);

в) всебічний гармонійний розвиток особистості.

Отже, соціалізація – це процес та результат тісної взаємодії особистості та суспільства, тобто, процес включення, індивіда в громадські структури, що проявляється у вигляді вироблення необхідних соціальних якостей.

Варто зазначити, що поняття соціалізація та адаптація досить близькі та тотожні за змістом явища. Зокрема, адаптована особистість всіляко намагається реалізувати свої прагнення та цілі, не уникає труднощів і проблем пов'язані з реалізацією своїх планів, не чекає сторонньої допомоги тощо.

У зв'язку з цим, успішність та тривалість адаптаційних процесів включення дитини в нове соціальне середовище має різний перебіг у кожному окремому випадку. При порушенні процесу адаптації дитини в соціальний простір настає стан дезадаптації, який безпосередньо впливає на подальшу адаптованість у новій соціальній спільноті (групі, класі).

О. Поліщук (2014) підкреслила, що при порушенні перебігу процесу адаптації до шкільних умов навчання у дітей спостерігаються дезадаптивні прояви, які безпосередньо спотворюють процес активного пристосування учнів з ментальними порушеннями до нових умов життєдіяльності у соціальній спільноті. Отже, дезадапованість особистості дитини з ментальними порушеннями може виникнути як результат змін умов середовища до яких вона може бути не готова.

А.Колупасва, В.Коваленко, В.Синьов, О.Таранченко, І.Татьянчикова, О.Хохліна, М.Шеремет розуміють під терміном шкільна дезадаптація труднощі, які виникають у будь-якої дитини у процесі навчальної діяльності та включення в нову соціальну спільноту. При цьому, шкільна дезадаптація розглядається як один із механізмів пристосування дитини, що може проявляється у порушенні навчальної діяльності, підвищенні рівня невротичних проявів, різних соматичних захворювань тощо.

У своїх дослідженнях В.Коваленко, І.Татьянчикова, О.Хохліна виокремлюють основні ознаки шкільної дезадаптації, до яких відносять:

- порушення у комунікації та взаємовідносинах з батьками, вчителями, однолітками;

- відсутність бажання відвідувати школу та засвоювати навчальний матеріал;

- соматичні порушення (підвищена стомлюваність, пригнічений настрій, головний біль тощо);

- невротичні прояви поведінки (агресивність, тривожність, емоційна збудливість, втрата самоконтролю та ін.);

В. Бондар (2002), стверджує, що діти з ментальними порушеннями не можуть оцінити наслідки своєї поведінки. Зокрема, діти у більшості випадків не здатні пояснити свою поведінку та вчинки, сосстерігається знижена критичність до своїх дій, низька сформованість моральних якостей та особистісних цінностей, що значною мірою знижує рівень їх адаптованості в шкільному середовищі.

Варто також підкреслити, що загальна характеристика поведінки дітей з ментальними порушеннями, відображає насамперед порушення соціальної адаптації. Для дітей даної категорії характерним є знижений рівень пристосованості до соціальних умов життєдіяльності в суспільстві.

Отже, соціалізація людини триває все життя, охоплює біологічний і ментальний рівень і заснована на безперервній освіті.

У свою чергу поняття соціальна адаптація в Україні знайшла свої витoki в середині 60-х років минулого століття, в той же час, цей термін розглядається різними авторами по-різному (В.Бондар,

І.Бех, І.Колесник, М.Шеремет, О.Хохліна та ін.).

І. Бех (2003) розглядає поняття соціальної адаптації як безперервний процес засвоєння індивідом соціального досвіду та взаємодії з оточуючим світом. Вчений підкреслює, що в процесі соціального пристосування людина отримує досвід, переконання, норми та правила поведінки в суспільстві.

Варто звернути увагу, що попереду шкільного соціального пристосування є дошкільний етап становлення особистості дитини, саме цей етап є основоположним у плані соціального пристосування дитини до нової соціальної групи.

У свою чергу, шкільний період розглядається як початковий етап шкільного соціального пристосування. Також шкільний період можна окреслити як початок соціального навчання.

Слід зазначити, що шкільний період навчання дитини передбачає соціальну взаємодію, оволодіння знаннями та навичками навчальної діяльності, навичками соціальної поведінки в групі однолітків, що в свою чергу впливає на успішний перебіг адаптації в новій соціальній групі.

Отже, процес адаптованості дитини залежить від соціального середовища та визначається певними властивостями соціального середовища та соціальними чинниками які впливають на успішний її перебіг.

Н. Заєркова, А. Трейтяк (2016) стверджують, що успішність перебігу адаптації визначається соціальними чинниками, до яких варто віднести цілісність та чисельність соціальної групи, взаємостосунки між її членами, соціальну взаємодію тощо. Також суттєвим є рівень самооцінки та ступінь ідентифікації особи з соціальною групою однолітків та відсутність невротичних проявів між її членами.

Т. Червонна (2008), розглядає адаптацію дитини до школи, перш за все, як пристосування її до нових умов життєдіяльності в новому соціальному середовищі, а саме через усвідомлене засвоєння школярем соціальних та навчальних вимог, виконання рольових обов'язків тощо.

Також адаптація розглядається вченою як процес пристосування та прийняття дитиною нового розпорядку дня, шкільних вимог та нового соціального оточення. Автор стверджує, що до нового соціального середовища варто віднести певні фактори, які впливають на успішність адаптованості дитини в шкільному середовищі загалом, а саме:

- 1) знання, уміння та навички;
- 2) взаємостосунки з новою соціальною групою;
- 3) відсутність невротичних проявів;

Автор також доводить, що перебіг адаптаційного періоду є індивідуальним, а включення дитини до нових умов життєдіяльності в новій соціальній групі (класі) забезпечується завдяки створенню сприятливих психолого–педагогічних умов.

Дослідниця підкреслює, що саме на початковому адаптаційному періоді входження дитини в нову соціальну спільноту відбувається зміни на зовнішньому та внутрішньому рівнях, а саме, формуються певні соціальні установки, особистісні характеристики, поведінкові стереотипи тощо.

Отже, автор підкреслив, що успішність адаптації дитини в новому соціальному середовищі визначається як фізичними показниками так і особистісними характеристиками.

Т.Кравченко (2009) у своєму дослідженні розглядає процес адаптації у декільках аспектах, а саме: біологічному, психологічному, соціальному. Зокрема, під біологічним аспектом автор розуміє процес пристосування школяра до нового розпорядку дня та режу навчання. Під психологічним аспектом розуміється усвідомлення дитиною нової системи вимог та правил пов'язаних з успішним перебігом навчальної діяльності. У свою чергу соціальний аспект розглядається вченою, як безпосереднє включення дитини в нове соціальне середовище (учнівський колектив).

Дослідниця підкреслює, що перебіг адаптаційного періоду супроводжується певними особливостями, а саме:

- фізіологічне пристосування до зміни у режимі дня та навчальних навантажень;
- в успішності навчальних досягнень, а саме, засвоєнні знань, умінь і навичок;
- стабільність емоційно-вольової сфери;
- задоволеність взаємостосунками з однолітками.

В. Бондар (2002) підкреслював, що у дітей з ментальними порушеннями перебіг процесу

соціалізації має певні етапи та особливості, зокрема, у зазначеної категорії дітей спостерігаються невротичні прояви, що в свою чергу ускладнюють процес адаптації в новій соціальній групі (класі). Через те, що адаптаційний потенціал дітей з ментальними порушеннями знижений, діти не можуть у достатній мірі осмислити соціальну ситуацію в якій вони перебувають, у них спостерігаються психологічні проблеми у тих ситуаціях, де у дітей з нормотиповим розвитком окреслені позиції вирішуються без особливих зусиль.

У своїх дослідженнях І.Матющенко, І.Татьянчикова, О.Хохліна та ін. зазначали, що діти з ментальними порушеннями мають неповні уявлення про соціальне оточення, особисті життєві перспективи, пасивно ставляться до суспільних доручень та завдань. На відміну від дітей із нормотиповим розвитком, процес соціалізації дітей з ментальними порушеннями вкрай утруднений насамперед тим, що в них значно знижена здатність до узагальнення та присвоєння суспільного досвіду. У зв'язку з цим вчені рекомендують проведення спеціально організованого педагогічного впливу, який має бути спрямований на становлення в учнів найсуттєвіших передумов цього процесу, а саме, розвиток адаптаційних можливостей у дітей з ментальними порушеннями, на основі засвоєння знань, умінь та навичок, формування особистісних якостей, необхідних для успішної життєдіяльності в новій соціальній спільноті (групі, класі).

Варто підкреслити, що процес адаптації дітей з ментальними порушеннями ускладнюється в умовах інклюзивного освітнього простору також і труднощами у спілкуванні в групі однолітків. Оскільки спілкування розглядається як фундаментальна основа людського існування загалом.

Зокрема, діти з ментальними порушеннями зазнають особливих невдач під час спілкування з однолітками, оскільки їх спроби спілкування не є продуктивними і не забезпечуються необхідними комунікативними засобами.

Ускладнює процес адаптації дітей з ментальними порушеннями в умовах інклюзивного освітнього простору наявні стійкі труднощі у засвоєнні програмного навчального матеріалу, зокрема на заняттях з формування елементарних математичних уявлень, розвитку мовлення ознайомлення з оточуючим світом тощо.

О. Поліщук (2014) стверджує, що на успішність перебігу процесу адаптації дітей з ментальними порушеннями впливає чимало факторів, серед яких суттєвого значення набувають індивідуальні особливості розвитку дитини, а саме: вік, стан здоров'я, характеристики пізнавальної діяльності, рівень розвитку пізнавальних процесів та пізнавальної активності, особистісні та індивідуально-психологічні якості, спілкування з однолітками, задоволеність взаємовідносинами в новій соціальній групі, рівень соціальних компетенцій тощо. Вчена підкреслює, що на процес адаптації впливають і сімейні взаємовідносини в родині, взаємоповага, стиль спілкування тощо. Не слід відкидати соціальне та педагогічне середовище в якому перебуває дитина, а саме: особливості педагогічного процесу, форми, методи роботи, організацію спільної роботи з батьками, стиль педагогічного спілкування, особисті якості вчителя, психологічну готовність вчителя до роботи з дітьми які мають ментальні порушення, психологічний вплив однолітків, характер спілкування, наявність невротичних проявів тощо.

Отже, все вищезазначене доводить, що включення дітей з ментальними порушеннями в інклюзивно освітній простір сприяє їх соціалізації та адаптації в нове соціальне середовище. Саме тому, модернізація системи освіти щодо дітей з особливими освітніми потребами в Україні сприяла включення їх до інклюзивного освітнього простору.

А. Колупаєва, О. Таранченко (2016), розглядають інклюзивне навчання як певну освітню систему, в якій діти з особливими освітніми потребами зможуть отримати освітні послуги, які відповідають їх можливостям та потребам. При цьому, інклюзивне навчання в своїй основі сприяє дотриманню всіх прав дітей на освіту, навчання та забезпечує рівність можливостей.

Висновки, перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Сприяння соціалізації дітей з ментальними порушеннями в нове соціальне середовище та безпосередньо включення в інклюзивно освітній простір є головним завданням яке стоїть сьогодні перед сучасною системою спеціальної освіти в Україні. Зазначається, що діти зазначеної категорії мають значні складнощі у плані їх соціалізації в нову соціальну спільноту (групу, клас) на відміну від дітей з нормотиповим розвитком, що значною мірою впливає на їх адаптованість в шкільному середовищі та в групі однолітків загалом. Всі окреслені труднощі обумовлені особливостями перебігу процесу включення дитини в інклюзивно

освітній простір, а саме: діти відчують значні складності у спілкуванні з однолітками, спотсеригаються невротичні прояви (агресивність, тривожність), низька мотивація до навчальних досягнень тощо.

Всі зазначені особливості значною мірою впливають на успішний перебіг процесу соціалізації та адаптації дітей з ментальними порушеннями до інклюзивного навчання та включення дітей зазначеної категорії в нову соціальну спільноту (групу, клас).

Список використаних джерел:

1. **Бех І. Д.** (2003) Виховання особистості: Наукове видання. / І. Д. Бех - К.: Либідь, - 280 с.
2. **Бех І.Д.** (1991) Концепція виховання особистості // Рад. школа. – № 5. – С. 40-47.
3. **Бондар В.І.** (2002) Дидактичні та соціально-педагогічні аспекти розвинення спеціального навчання дітей з обмеженими психофізичними можливостями. / вкн. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2002. 36. наук, праць до 10-річчя АПН України. АПН України. – Частина 1. – Харків: "ОВС", С. 613-630.
4. **Заєркова Н.В, Трейтяк А.О.** (2016) Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів і батьків / Укладачі Н. В. Заєркова, А. О. Трейтяк. – К., – 68 с.
5. **Кравченко Т. В.** (2009) Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи. - К. : Просвіта, 416 с.
6. **Колупаєва А.А., Таранченко О.М.** (2016) «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: [монографія] / А.А. Колупаєва, О.М. Таранченко – К. : ТОВ «АТОПОЛ», 152 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»). 7. **Поліщук О.** (2014) Адаптація дітей з особливими потребами. Відкритий урок: розробки, технології, досвід. № 9. С. 42–48.
8. **Червонна Т.** (2008) Адаптація дітей у 1, 5, 10 класах / упоряд. Т. Червонна. К. : Шкільний світ, 128 с.

References:

1. Beh I. D. (2003) Personality education: Scientific edition. / I. D. Beh - K.: Lybid, - 280 p.
2. Beh I.D. (1991) The concept of personality education // Rad. school. - No. 5. - P. 40-47.
3. Bondar V.I. (2002) Didactic and socio-pedagogical aspects of the development of special education for children with limited psychophysical capabilities. / incl. Development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine 1992 - 2002. 36. sciences, works to the 10th anniversary of the Academy of Sciences of Ukraine. Academy of Sciences of Ukraine. – Part 1. – Kharkiv: "OVS", pp. 613-630.
4. Zayerkova N.V., Tretyyak A.O. (2016) Inclusive education from A to Z: a guide for teachers and parents / Editors N. V. Zayerkova, A. O. Tretyyak. - K., - 68 p.
5. T.V.Kravchenko (2009) Socialization of school-aged children and the relationship between family and school. K.: Ppocvita, 416 c.
6. Kolupaeva A.A., Taranchenko O.M. (2016) "Inclusive education: from basics to practice": [monograph] / A.A. Kolupaeva, O.M. Taranchenko - K.: ATOPOL LLC, 152 p. – (Series "Inclusive education").
7. Polishchuk O. (2014) Adaptation of children with special needs. Open lesson: developments, technologies, experience. No. 9. P. 42–48.
8. T. Chervonna T. (2008) Adaptation of children in grades 1, 5, 10 / edited by. T. Chervonna. K.: School World, 128 p.

Iryna Matyushchenko. The article examines theoretical approaches to defining the problem of socialization and adaptation of children with mental disorders in an inclusive educational space. It has been proven that children with mental disorders have significant difficulties in adapting to a new social environment, which significantly affects the social and psychological adaptation of children of this category to a new social group (class).

The essence of the concept, types and mechanisms of socialization and adaptation of children with mental disorders in general and special psychological and pedagogical literature is highlighted. The question of inclusion of children with mental disorders in the inclusive educational space in the modern education system is considered.

Key words: socialization, adaptation, children with mental disorders, inclusive educational space.